

УДК 334.722:332.14

Пашкевич М.С.

ОБҐРУНТУВАННЯ ІНДЕКСУ РЕГІОНАЛЬНОЇ СУСПІЛЬНОЇ РОЗРІЗНЕНОСТІ ДЛЯ ЦІЛЕЙ ПРОЕКТУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ КЛАСТЕРІВ

Досліджено підходи до врахування інституціонального чинника під час формування політики розвитку регіонів країн світу. Запропоновано оцінювати передумови для проектування територіально-виробничих кластерів у регіонах України на основі визначення індексу регіональної суспільної розрізненості, який віддзеркалює рівень фрагментарності інтересів економічних агентів.

Ключові слова: регіональна економіка, кластер, інституціональний фактор.

Current approaches of institutional factors' implementation into the policy of regional development in the world are investigated. An estimation of prerequisites that exist for the design of territorial and industrial clusters in the regions of Ukraine based on index of regional social fragmentation is offered. It is set that above mentioned index reflects the level of fragmentation of economic agents' interests.

Keywords: regional economy, cluster, institutional factor.

В умовах підсилення ролі регіонів у регулюванні процесів соціально-економічного розвитку країни виключної актуальності набуває проблема формування ефективних механізмів регіонального економічного зростання. Разом з тим, що у країнах світу існує успішна практика формування кластерних територіальних утворень, в Україні й дотепер відсутня спеціальна законодавча база, яка б визначала порядок взаємовідносин влади, територіальної громади, підприємств під час об'єднання у кластери для використання ефектів синергії та економіки масштабів. Таким чином, теоретичні та методичні аспекти процесу регулювання регіональної економіки на основі проектування територіально-виробничих кластерів є актуальними для дослідження.

Методологію формування кластерів досліджували такі відомі зарубіжні вчені, як Айзард У. [17], Андерссон Т. [2], Бекаттіні Дж. [3], Портер М. [4] та інші. Збагатили наукові уявлення щодо кластеризації економіки такі вітчизняні вчені, як Басаєв Г., З. Варналій, Войнаренко М., Герасимчук З., Павліха Н., Соколенко С., Цихан Т. та інші. Серед останніх досліджень кластерної проблематики варто відмітити роботи Андрущенко К., у якій досліджуються концептуальні основи кластерних механізмів з урахуванням екологічного чинника [5], Гоблик В., де розглядається ефективність застосування механізмів субконтрактів та аутсорсингу у кластері [6], Подсолонко М., де висвітлюється маркетинговий аспект у реалізації кластерної регіональної політики [7].

Не зважаючи на існуючий науковий доробок західної та вітчизняної науки, залишаються питання, які потребують дослідження та подальшого розвитку. Серед них доцільно виокремити відсутність теоретичних та методичних основ формування регіональних кластерів з урахуванням стану інституціональної сфери регіону. При чому, на наш погляд, увагу необхідно зосереджувати не тільки на формальних інститутах, але й на неформальних інституціях, притаманних громаді того або іншого регіону. Також серед чисельних методичних підходів до оцінки рівня регіонального розвитку відсутні такі, які б дозволили оцінити саме можливості та перспективи формування територіально-виробничих кластерів у різних регіонах.

Таким чином, метою досліджень, результати яких представлено у статті, є обґрунтування індексу регіональної суспільної розрізненості, на основі якого можна оцінити вплив інституціонального фактору на процес проектування кластеру та подальше його функціонування у визначеному регіоні, виявити перешкоди та каталізatori цього процесу.

Науково обґрунтована концепція агентно-процесного підходу до формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень передбачає, що для розробки економічної

політики та механізмів регулювання регіонального розвитку необхідно визначати модель відносин найбільш впливових дійових осіб регіональної економіки. Саме вони здатні лобювати сценарії її розвитку, впливати на інвестиційну привабливість регіону, гальмувати та прискорювати трансформації у соціальній та екологічній сферах для забезпечення сталого розвитку, формувати конструкції кластерів, мереж для реалізації економічної регіональної політики у найефективніший спосіб.

Існуючі підходи до врахування інституціонального чинника у регулюванні соціально-економічних процесів відбиваються в інструментарії, який використовується для аналізу стану країн та регіонів. Поряд з суто економічними оцінками на перший план виступають якісні показники, що дозволяють оцінити суспільний клімат на певній території, який, на думку вчених-інституціоналістів, і визначає параметри протікання усіх інших процесів. Наприклад, саме показник інституціонального середовища, який характеризує наявну платформу для відносин бізнесу та влади в економіці, займає перше місце серед 12 інших індикаторів у інтегральному індексі оцінки конкурентоспроможності регіонів [8].

На підтвердження певних проблем, що існують в Україні у інституціональному полі і які необхідно вирішувати за допомогою розробки регулюючих кластерних механізмів, проаналізуємо рейтинг нашої держави у порівнянні з іншими країнами за низкою показників.

Так, за індексом суспільної інтеграції, який є базовою складовою показника глобальної інтеграції, Україну віднесено до категорії «слабких» держав після Нігерії, Панами та Нікарагуа [9]. Цей індекс дозволяє оцінити наявність у громадян держави важелів та механізмів, завдяки яким дії влади є контрольованими на предмет їх відповідності інтересам громади. Індекс суспільної інтеграції України складає 67 п. у той час, коли, наприклад, у США він дорівнює 89 п., Германії – 83 п., Аргентині – 75 п.

За показником людського розвитку у 2007 р. Україна посіла 77 місце з 176 країн, поступившись Колумбії та Венесуелі [10]. При цьому трансформації у людському капіталі України мають негативний характер, тому що індекс людського розвитку України з 2007 р. по 2010 р. знизився з 0,79 до 0,71 [11]. Разом з цим, саме людський розвиток проявляється у характері та структурі інституціонального середовища регіону.

За розвитком електронного урядування, яке свідчить про відкритість та доступність влади, ступінь контрольованості інформаційних потоків, у 2012 р. Україна посіла 68 місце у світі та 9 місце з 10 країн східної Європи. Індекс E-government склав 0,5 п. Наприклад, РФ посідає 27 місце у світі та 1 місце серед країн східної Європи з відповідним індексом 0,73 п. Очолюють рейтинг країн Європи та посідають 2 місце у світі після США за рівнем електронного розвитку Нідерланди з індексом на рівні 0,91 п. [12].

Науковою школою академіка Лібанової Е.М. розробляються концептуальні засади державної політики соціального залучення та відторгнення [11], які мають пряме відношення до визначення груп впливу у суспільстві. Було визначено, що у 2009 р. лише 18% населення України займали активну позицію у нинішніх умовах життя, решта – очікували змін, знаходилися у пошуку, не змогли визначитися; 55,7% вважали, що жоден інститут у державі не захищає громадян, 8,3% та 6,2% схилилися до думки, що їх захищає відповідно церква та ЗМІ. Лише 30,9% зі 100% опитуваних вважали, що вони впливають на політичну ситуацію у країні. Тільки 23,5% громадян визнали власну відповідальність за суспільну ситуацію.

На нашу думку, наведені дані можна інтерпретувати у світлі регулювання регіонального розвитку на основі формування кластерів наступним чином. Переважна більшість населення регіонів України є суспільно пасивною та вважають себе аутсайдерами економічних процесів, ніж їх активними учасниками. Це означає, що регіональне регулювання позбавлене фундаментальної опори у вигляді такої потужної групи впливу, як громада, що ускладнює впровадження реформ та реалізацію державної регіональної економічної політики. Також це свідчить про існування ризику надто високого рівня розрізненості сформованої агентної сукупності кластеру, яка перешкоджає налагодженню кластерних процесів.

У наведених вище показниках інституціональний чинник відображається як стан норм та правил. Наприклад, наявність або відсутність у громади регіону прав власності, доступу до інформації, прозорості дій влади тощо у певний момент часу є статичними категоріями. Разом з цим інституціональний чинник необхідно досліджувати у динаміці, з точки зору його впливу на поведінку учасників, яка, у свою чергу, впливає на регіональний розвиток. З цим пов'язане важливе науково-практичне завдання в контексті проблеми формування кластерів, яке полягає у вивченні явища розрізненості суспільства, економічних агентів, що може викликати протистояння, гальмування прогресу у межах кластеру та регіону в цілому.

Таким чином, для ефективного формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень з метою реалізації регіональної економічної політики необхідно провести аналіз та оцінку наявного регіонального середовища за допомогою нового інтегрального індексу регіональної суспільної розрізненості (Public Fragmentation Index, PFI). Регіональний індекс суспільної розрізненості відрізняється від існуючих інтегральних індексів оцінки рівня розвитку регіонів за рахунок наступних положень: а) об'єктом оцінки виступають інститути та механізми, процеси та явища, які обумовлюють суспільну розрізненість та перешкоджають суспільній інтеграції у будь-якій сфері регіональної економіки; б) метою оцінки є виявлення передумов для виникнення конфліктів інтересів економічних агентів, які перешкоджають регіональному розвитку та проявляються у фрагментарності, подрібненості, роздільності цих інтересів; в) побудова індексу ґрунтується на інтеграції граничних індикаторів, кожен з яких виражений за допомогою диференційного числення та характеризується набором параметрів (швидкість, темп, прискорення) зміни певного первинного показника у момент часу; д) сукупність статичних первинних показників, які відображають стан регіональної економіки у момент часу сформовано на основі абсолютних та відносних показників, які характеризують розрізненість інтересів економічних агентів у регіональній системі та групуються за політичною, економічною та соціальною розрізненістю (табл. 1).

У центрі уваги оцінки рівня регіонального розвитку за допомогою індексів, у яких враховується інституціональний чинник, знаходиться явище інтеграції. Наприклад, індекс суспільної інтеграції оцінює рівень взаємодії, кооперації, об'єднання влади та громадян, що, на думку розробників цього індексу, виражено у механізмах протидії корупції. Індекс електронного урядування відображає ступінь інтеграції влади та громадян за допомогою засобів електронної комунікації. Глобальний індекс конкурентоспроможності характеризує рівень інтеграції економічного зростання та особистісного росту кожної окремої людини у державі. Індекс сталого розвитку визначає глобальну інтеграцію економічної, соціальної та екологічної сфер функціонування регіональної системи.

Натомість, перелічені підходи передбачають оцінку стану інтеграції у регіоні, не досліджуючи при цьому те, що їй заважає, тобто її протилежне явище, яке полягає у суспільній розрізненості, генезисом якої є фрагментарність інтересів економічних агентів. Виявлення регіональної суспільної розрізненості у різних сферах економіки регіону, аналіз її рівня дозволить розробити регіональну політику інтеграції, засновану на подоланні роздільності через узгодження інтересів економічних агентів.

Такі показники, як індекс економічної та політичної свободи, свободи преси, демократизації не вирішують проблеми формування регіональної політики об'єднання, оскільки, навпаки, стимулюють протиставлення однієї суспільної групи решті груп через лобювання надання їй особливих прав та свобод у діях. Таким чином, індекс регіональної суспільної розрізненості кардинально відрізняється від існуючих індексів своєю сутністю, в основі якої лежить аналіз економічних антагонізмів, які перешкоджають інтеграції.

Таблиця 1

Індекси оцінки розвитку територій, у яких враховується інституціональний чинник

Параметр	Індекс суспільної інтеграції (Public Integrity Index)	Глобальний індекс конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index)	Індекс сталого розвитку (Sustainable Development Index)	Індекс електронного урядування (E-Government Index)	Індекс суспільної розрізненості (Public Fragmentation Index)
Розробник	Центр суспільної інтеграції США [9]	Всесвітній економічний форум [8]	Інститут прикладного системного аналізу НАН та Мінмолодьспорту України [13]	ООН, Мережа публічного адміністрування [12]	Розроблено автором
Об'єкт оцінки	Інститути та механізми публічного контролю за діями влади на предмет їх відповідності інтересам громадян	Набір інститутів, стратегій, факторів, які визначають рівень продуктивності країни	Рівень гармонійності взаємодії економічної, соціальної та екологічної складових	Механізми надання державних послуг за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій	Інститути та механізми, процеси та явища, які обумовлюють суспільну розрізненість та перешкоджають суспільній інтеграції
Мета оцінки	Виявити ступінь відкритості та прозорості влади, оцінити існуючі передумови для виникнення корупції	Визначити фактори економічного розвитку та «багатства націй», виявити «потенціал зростання» економік	Визначити ступінь збалансованості та системної узгодженості територіального розвитку	Визначити рівень інформаційних зв'язків електронних елементів уряду між собою та з громадянами	Виявлення передумов для виникнення конфліктів інтересів економічних агентів, які перешкоджатимуть регіональному розвитку через фрагментарність, подрібненість, роздільність цих інтересів
Область використання	Розробка механізмів подолання корупції та доступу ЗМІ до процесів, що відбуваються у владі	Розробка механізмів підвищення темпів економічного зростання, інвестиційної привабливості, доходів громадян	Розробка економічних, соціальних та економічних механізмів сталого розвитку	Розробка механізмів інформатизації економіки, соціального сектору	Формування регіональної економічної політики суспільного об'єднання, розробка механізмів кластеризації на основі агентно-процесного підходу
Тип даних, що використовуються	Експертні та групові оцінки	Експертні та групові оцінки, статистичні дані	Статистичні дані, експертні та групові оцінки	Статистичні дані, експертні та групові оцінки	Статистичні дані, експертні та групові оцінки

продовження табл. 1

Методологія розрахунку	Побудова інтегрального індексу за комплексом статичних показників, виміряних у певний момент часу, які мають індивідуальні та групові вагові коефіцієнти	Побудова інтегрального індексу за комплексом статичних показників, виміряних у певний момент часу, які мають індивідуальні та групові вагові коефіцієнти	Побудова інтегрального індексу за комплексом статичних показників, виміряних у певний момент часу, які мають індивідуальні та групові вагові коефіцієнти	Побудова інтегрального індексу за комплексом статичних показників, виміряних у певний момент часу, які мають індивідуальні та групові вагові коефіцієнти	Побудова інтегрального індексу за комплексом динамічних граничних показників, виражених за допомогою диференційного числення, які відображають зміну показника у часі та мають індивідуальні та групові вагові коефіцієнти
Склад показників	<p>1. <u>Громадянське суспільство, публічна інформація</u> (громадські організації, свобода ЗМІ, доступ до інформації)</p> <p>2. <u>Вибори</u> (участь громадян у виборах, ефективність агентств моніторингу виборів, відкритість фінансових звітів партій)</p> <p>3. <u>Контрольованість влади</u> (законодавчої, виконавчої, судової)</p> <p>4. <u>Адміністрування та державні послуги</u> (приватизація, надання державних послуг)</p> <p>5. <u>Регулюючі механізми</u> (інститут омбудсмена, доступність відкриття бізнесу)</p> <p>6. <u>Антикорупційний механізм, верховенство права</u> (антикорупційна агенція)</p>	<p>1. Якість інститутів</p> <p>2. Інфраструктура</p> <p>3. Макроекономічна стабільність</p> <p>4. Здоров'я та початкова освіта</p> <p>5. Вища освіта та професійна підготовка</p> <p>6. Ефективність ринку товарів та послуг</p> <p>7. Ефективність ринку праці</p> <p>8. Розвиненість фінансового ринку</p> <p>9. Технологічний рівень</p> <p>10. Розмір ринку</p> <p>11. Конкурентоспроможність бізнесу</p> <p>12. Інноваційний потенціал</p>	<p>1. Економічний вимір (4 групи / 15 показників)</p> <p>2. Екологічний вимір (3 групи / 13 показників)</p> <p>3. Соціально-інституціональний вимір</p> <p>3.1. <u>Суспільство, засноване на знаннях</u></p> <p>3.2. <u>Розвиток людського потенціалу</u></p> <p>3.3. <u>Інституціональний розвиток</u> (політична свідомість, ефективність державної влади, політична ситуація в країні, активність на останніх виборах, кількість віруючих та релігійних організацій, оцінка роботи органів місцевої влади, довіра до суддів, ЗМІ, церкви, Президента, Верховної Ради, Уряду)</p> <p>3.4. Якість життя</p>	<p>1. <u>Послуги on-line</u> (кількість відвідувань національного сайту та мов презентації інформації, кількість електронних послуг, що надаються основними міністерствами освіти, економіки, соціальної політики, охорони здоров'я)</p> <p>2. <u>Телекомунікація</u> (кількість користувачів Internet, послуг стаціонарного телефону, мобільного зв'язку, стаціонарного підключення до Internet)</p> <p>3. <u>Людський капітал</u> (грамотність дорослого населення, рівень освіти)</p>	<p>1. Політична розрізненість</p> <p>2. Економічна розрізненість</p> <p>3. Соціальна розрізненість</p>

Відповідно до вище зазначеної сутності оцінки рівня регіонального розвитку за індексом регіональної суспільної розрізненості її метою є виявлення передумов для виникнення конфліктів інтересів економічних агентів у різних сферах функціонування регіональної системи, які у майбутньому можуть зашкодити впровадженню реформ, реалізації економічної політики, формуванню кластерних механізмів та регіональному розвитку в цілому, для яких необхідна суспільна інтеграція замість фрагментарності та роздільності.

Регіональний розвиток є динамічним процесом, який характеризується багатомірним масивом різних показників, кожен з яких має певні параметри. Однак, існуючі методичні підходи до побудови інтегральних індексів оцінки рівня регіонального розвитку передбачають використання одномірних масивів показників, математично формалізованих у вигляді лінійних моделей, що дозволяє оцінити стан регіональної системи, як статичну категорію, у певний момент часу. На наш погляд, у цьому існує певне протиріччя між регіональним розвитком, як динамічним, не лінійним процесом, та інтегральними індексами, що оцінюють його як статичне, лінійне явище у певний момент часу.

Також під час складання рейтингів регіонів за рівнем розвитку, нормалізація показників відбувається по групі регіонів, тобто індивідуальний результат кожного окремого регіону порівнюється з середнім, максимальним або еталонним груповим значенням. На наш погляд, такий принцип дещо обмежує процес оцінки регіонального розвитку, не дозволяє врахувати, що стартовий економічний потенціал регіонів та їх можливості до динамічного руху є різними. Це проявляється у тому, що рівень зростання показника, який для слаборозвинутого регіону є високим індивідуальним результатом, у порівнянні з розвинутим регіоном може вважатися не достатнім. У цьому зв'язку, оцінка регіональної суспільної розрізненості для ефективного формування кластерів на основі концепції агентно-процесного підходу повинна ґрунтуватися не тільки на групових порівняннях соціально-економічних результатів розвитку регіонів України між собою, але й на порівнянні індивідуальних результатів розвитку кожного окремого регіону протягом визначеного періоду часу. Це дозволить більш об'єктивно оцінити динаміку процесів, які відбуваються у регіоні та розробити стратегію формування кластерів та реалізації регіональної економічної політики залежно від початкового стану регіональної системи та її динамічних характеристик.

На основі проведених досліджень можна зробити наступні висновки. Для ефективного формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень необхідно розробити методичні основи, які б дозволили оцінити інституціональне середовище регіону на предмет можливості проектування кластеру у певний момент часу. Ці методичні основи містять інтегральний індекс оцінки рівня суспільної розрізненості, який враховує багатомірні масиви параметрів показників регіонального розвитку, ґрунтується на їх динамічних характеристиках поряд із статичними, передбачає не лінійність зміни значень показників у часі, включає індивідуальний результат розвитку за певним показником кожного окремого регіону протягом визначеного періоду часу поряд з його відносним результатом у групі регіонів у визначений момент часу. Це дає змогу оцінити рух регіональної системи, виявити його властивості як динамічної категорії, який водночас є стартовим положенням регіону для подальших змін, що, таким чином, можуть бути прогнозованими. Адже згідно існуючих теоретичних поглядів збалансована система показників регіону складає фундаментальну основу механізмів формування політики регіонального розвитку та послідовності конкретних дій для її реалізації. Предметом подальших досліджень у цьому напрямі є математична формалізація обґрунтованого

індексу та групування регіонів залежно від рівня фрагментарності суспільно-економічних інтересів регіональної агентної сукупності.

Література

1. Isard W. Methods of Regional Analysis [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.andrew.cmu.edu/user/jp87/URED/readings/Shift_Share.pdf
2. Andersson T. The Cluster Policies / E. Hansson, S.S. Serger, J. Sörvik. - Whitebook. Malmö: IKED, 2004. –248 р.
3. Industrial Districts and Inter-firm Cooperation in Italy / Edited by R. Pyke, G. Becattini and W. Sengenberger. Geneva: ILO, 1991. – 237 p.
4. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations: With a New Introduction / M.E. Porter / N.Y.: The Free Press, 1990, Palgrave Tenth Edition, 1998 – 855 p.
5. Андрущенко К.А. Природоохоронна кластеризація туристично-рекреаційного комплексу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / К.А. Андрущенко. – Київ, 2009. – 22 с.
6. Гоблик В.В. Формування кластерів у рекреаційно-туристичному комплексі (на прикладі Закарпатської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / В.В. Гоблик. – Ужгород, 2009. – 22 с.
7. Подсолонко М.В. Актуалізація маркетингу в кластерній організації рекреаційного підприємництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка ті управління підприємствами (підприємства туристично-рекреаційного комплексу)» / М.В. Подсолонко. – Сімферополь, 2010. – 20 с.
8. Звіт з конкурентоспроможності регіонів України за 2011 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.feg.org.ua/docs/Presentation_of_the_Report_on_Competitiveness_of_Ukraine_2011.pdf
9. Global Integrity Report [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.globalintegrity.org/reports/2004/docs/2004/Index_and_Categories.pdf
10. Звіт з людського розвитку в Україні за 2008 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.un.org.ua/files/File/ua_full-2.pdf
11. Національна доповідь про людський розвиток в Україні за 2011 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf
12. United Nations E-Government Survey 2012: E-Government for the people [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan048065.pdf>
13. Аналіз сталого розвитку - глобальний і регіональний контексти : моногр. / Міжнар. рада з науки (ICSU) [та ін.]; наук. кер. М. З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2010. – Ч. 1. Глобальний аналіз якості та безпеки життя людей. -252 с.

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Дорофієнком В.В. 27.06.2012*

*Надійшла до редакції
03.07.2012*